نەتەوە چییە؟(١)

نووسینی: ئێرنێست ڕێنان

وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە: حەسەنی قازی *

ئەوەی ئەمن ئەمڕۆ پێشنیاردەکەم بیکەین ئەوەیە کە بەیەکەوە لەگەڵ ئێوە بیرێک تاووتوێبکەین، هەرچەند ڕواڵەتانە ڕوونیشە، دەکرێ بە شێوەی هەرە مەترسیدار بە خراپ لێکبدرێتەوە.

ئەو کۆما بەربڵاوەی ئینسانان (لەبەرچاوبگرن) وا لە چین، میسر یان بابیلۆنیای کۆن دەژیان، هۆزەکانی عیبری و عەرەب، شار بەو شێوەیەی لە ئاتین یان سپارتاهە بوو، وە سەریەککەوتنەوەی خاکی جۆربەجۆر لە ئیمپراتۆری کارولینگدا، ئەو جڤاتانەی کە چ پاتری (Patrie)یان نییە و تەنها لە سۆنگەی بەسترانەوەی دینی بەیەکەوە ڕاگیراون، هەروەک لە نموونەی بەنی ئیسرایلییەکان و پارسەکاندا دەردەکەوێ، نەتەوەکان، وەکو فرانسە، ئینگلستان و زۆربەی دەوڵەتە نوێباو (modern)ـەکانی سەروەری ئوروپا، کۆنفیدراسیۆنەکان، وەک ئەوەی لە سویس یان لە ئەمریکا هەیە، و پێوەندی، وەک ئەو پێوەندییە ڕەگەزییەی، یان ڕاستتر زمانییەی، لە نێوان لکە جیاوازەکانی گەلانی ئاڵمان یان سلاڤ دامەزراوە. هەر کان لەو دەستانە هەن، یان هەبوونە و ئاکامی هەرە خراپی لێدەکەوێتەوە ئەگەر بێتوو مرۆ یەکیانی لەگەڵ هەر کامێکیان لێبگۆڕێ. لە سەردەمی شۆڕشی فرانسەدا، بەگشتی باوەڕێکی وەها هەبوو کە ئەو داو و دەزگا (institution)یانەی بۆ (بەڕێوەبردنی) شاری بچووک، سەربەخۆ، وەکو سپارتا و ڕۆم لەباربوون، دەکرێ بۆ نەتەوە گەورەکانیشمان، کە ژمارەیان دەگاتە سی یان چل ملیۆن کەس، بەکاربێن. لەم ڕۆژگارەدا، هەڵەیەکی زۆر ناخۆشتر دەکرێ: ڕەگەز و نەتەوە لەگەڵ یەک تاقوجووت دەکرێن و سەروەرییەکی وێکچوو سەبارەت بەو گەلانەی کە هەن وەپاڵ دەستەی ئێتنۆگرافی یان، ڕاستتر دەستەی زمانی دەدرێ.

ئێستا ئەمن دەمەوێ هەوڵبدەم ئەو بابەتە دژوارانە تاڕادەیەک تاوتوێبکەم و وردیانکەمەوە، چونکو ئەگەر لە سەرەتای باسێکدا مانای وشان بڕێکیش تێکەڵبکرێن، لەوانەیە لا ئاخریدا بگاتە هەڵەی هەرە بە مەترسی. ئەوەی من لێرەدا دەیکەم شتێکی ناسکە، تا ڕادەیەک وە توێکاری (vivisection) دەچێ، ئەمن هەر ئەوەندە خۆم بە ژینەوە خەریکدەکەم کە ئەمڕۆ خۆی بە مەرگەوە خەریکدەکا. (بۆ ئەو کارە) ئەمن بۆچوونێکی بە گردبڕی هێدی و بێلایەنانە ڕەچاودەکەم.

1

لەوەتەی ڕووخانی ئیمپراتۆری ڕۆم، یان ڕاستتر، لەوەتەی لەبەریەک هەڵوەشاندنەوەی ئیمپراتۆری شارلمان (Charlemagne)، ئوروپای ڕۆژئاوا وەک ئەوەی بە نەتەوان دابەشبووبێ هاتۆتە بەرچاوی ئێمە، کە هێندێک لەو نەتەوانە، لە هێندێک سەروبەندانادا، هەوڵیانداوە هێژیمۆنی (hegemony)یەک بەسەر ئەوانی دیکەدا بسەپێنن، بەبێ ئەوەی قەت سەرکەوتنێکی بەردەوام و هەمیشەییان هەبووبێ.

زۆر بە زەحمەت ڕێی تێدەچێ کە لە پێشەڕۆژدا کەسێک بتوابێ ئەوە وەدەستبهێنێ کە چارلزی چوارەم، لوویی چواردە و ناپۆلیۆنی یەکەم تێدا سەرنەکەوتن. ئێستا دامەزراندنی ئیمپراتۆرییەکی تازەی ڕۆم یان ئیمپراتۆرییەکی تازەی کارولینگ کاری کرانێ نییە. ئوروپا ئەوەندە لەبەریەک دابڕاوە کە هەر تێکۆشانێک بۆ (سازکردنی) زاڵبونی موتلەق بە خێرایی دەگاتە جۆرە پێکهاتنێک (coalition) کە هەر نەتەوەیەکی زۆر بەرزەفڕبێ بەرەو کەوشەن و سنووره خۆڕستییەکانی خۆی ڕەپاڵ دەنێتەوە (٣) لە مێژە جۆرە هاوسەنگییەک دامەزراوە. فرانسە، ئینگلستان، ئاڵمان و ڕوسیا دەیانەوێ، بۆ چەند سەدەی لەمەودواش، هەرچێکیشیان بەسەربێ، درێژەبدەن بەوەی کە وەکو یەکەی مێژووی تاک بن، داشی سەرەکی لەسەر تەختەی شەترەنج کە دەستکەوتیان بۆ هەمیشە لەباری گرینگی و ئەندازەوە جیاوازدەبێ، بەڵام قەت بە تەواوی تاقوجووت ناکرێن.

نەتەوان، بەو مانایەی ئەم زاراوەیە، بە تەواوی شتی تازەن لە مێژوودا. چاخی عەنتیک (Antiquity) پێینەدەزانین؛ میسر، چین و چاڵدیای کەونینە بەهیچجۆر نەتەوە نەبوون، ئەوان بریتیبوون لە مورید و دەستوپێوەند کە لە لایەن کوڕی ڕۆژ (Son of the Sun) و کوڕی خودا (Son of Heaven)ڕا ڕێبەریدەکران. نە لە میسر و نە لە چین بەو شێوەیە هاووڵاتی لە گۆڕدا نەبوون. (لە) چاخی عەنتیکی کلاسیک، کۆمار، شانشینی شاری، کۆنفیدراسیۆنەکانی کۆماری خۆجێیی و ئیمپراتۆری هەبوون، بەڵام ئەوە هەری زەحمەتە بگوترێ نەتەوە هەبووبێ بەم جۆرەی ئێمە لەو زاراوەیە تێدەگەین. ئاتین، سپارتا، تایر و دێدۆن نێوەندی بچووک (بچووک) بوون پڕ لە (هەستی) نیشتمانپەروەرانەی هەرە بەرز، بەڵام (وەکی دی) ئەوان هەر شار بوون بە بوونی خاکی بەرێژە بەرتەسک. گۆل، سپانیا و ئیتالیا، بەر لە تواندنەوەیان لە لایەن ئیمپراتۆری ڕۆم، بریتیبوون لە کۆی خێڵان، کە زۆرجار لەگەڵ یەکتری پێکدەهاتن، بەڵام چ داو و دەزگایەکی نێوەندی یان سلسلەیان نەبوون. ئیمپراتۆری ئاسۆری، ئیمپراتۆری فارس و ئیمپراتۆرییەکەی ئەسکەندەری گەورەش پاتری نەبوون. قەت نیشتمانپەروەری ئاسۆری لەگۆڕێدا نەبوو، و ئیمپراتۆری فارسیش لە ساختومانتێکی دەرەبەگی (feudal) زیادتر نەبێ شتێک نەبوو. هیچ نەتەوەیەک ڕەچەڵەکی خۆی ناباتەوە سەر کردەوە پڕ لە گێچەڵە گرینگەکانی ئەسکەندەری گەورە. ئەگەرچی ئاکامەکانی بۆ مێژووی گشتی شارستانییەت بەپیت و پێز بوو.

ئیمپراتۆری ڕۆم زیادتر لەوە نزیکبوو (patrie)یەک بێ. زاڵبوونی ڕۆم، ئەگەرچی لە سەرەتاوە زۆر بێبەزە بوو، زوو خۆی خۆشەویستکرد، چونکو قازانجی گەورەی دواییپێدانی شەڕی وەدیهێنا. ئیمپراتۆرییەکە هاوکارییەکەی بەربڵاو بوو، هاوواتای نەزم و نیزام، ئاشتی و شارستانییەت بوو. لە دواپلەکانی بوونیدا، کەسانی پایەبەرزی، ئۆسقۆفە ڕووناکبینەکانی، و چینە خوێندەوارەکانی هەستێکی ڕاستەقینەیان لەئاست ئاشتیی ڕۆمی (Pax Romana) هەبوو، کە خۆی لەبەر بیسەر و بەریی هەڕەشاوی بابڕایەتی (barbarism) ڕاگرت. بەڵام ناکرێ بە ئیمپراتۆرییەک کە دوازدە هێندەی فرانسەی ئێستا بوو بگووترێ دەوڵەتێک بە مانای نوێباوی ئەم زاراوەیە. جوێبوونەوەی (ئیمپراتۆرییەکانی) ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا (نەدەکرا) خۆی لێبیوێردرێ، و هەوڵەکانی دامەزراندنی ئیمپراتۆرییەک لە گۆل (Gaul)یش، لە سەدەی سێهەمی دوای زایین، سەرنەکەوت. لە ڕاستیدا (ئەوە) دەستدێژی و و پەلامارەکانی ئاڵمانییایی بوون کە پرینسیپێکیان بە دنیا دەناساند کە، دواتر، وەکو بناغەیەک بۆ هەبوونی نەتەوایەتییان (nationalities) بەکارهات.

لە ڕاستیدا گەلانی ئاڵمان، لە دەستدرێژی و پەلامارە گەورەکانیان کە لە سەدەی پێنجی دوای زایینەوە دەستیانپێکرد و هەتا ئاخر پلەکانی داگیرکردن و سەرکەوتنەکانی نۆرمەکان لە سەدەی دەیەم درێژەی کێشا چییان وەدەستهێنا؟ ئەوان زۆر کەم لەسەر گۆڕانی وەچی ڕەگەزی شوێنیان

دانا، بەڵام سلسلە (ی شایانە) و ئاریستۆکراسییەکی سەربازییان کەموزۆر بەسەر بەشێکی بەربلاوی ئیمپراتۆری کۆن لە ڕۆژئاوا داسەپاند، کە ئەوان نێوی پەلامارەکانیان لەخۆ نا. ئەمە ڕەچەڵەکی فرانسە، بورگوندی، و لۆمباردی بوو، و ئاخرەکەشی، ئی نۆرماندی. ئیمپراتۆری فرانسەیی هێندە بە خێرایی دەسەڵاتی خۆی پەرەپێدا کە بۆ سەردەمایەک، یەکێتی ڕۆژئاوای دامەزراندەوە، بەڵام لە دەوروبەری نێوەڕاست سەدەی نۆیەمدا بەشێوەیەک کە خۆی نەگرێتەوە تێکقرما؛ دابەشبوونی (Verdun) ئەو دابڕانانەی گەڵاڵەکرد کە لە بناوانەوە نەگۆڕبوون و، لەو دەمییەوە فرانسە، ئاڵمان، ئینگلستان، ئیتالیا و سپانیا ڕێگەی خۆیان وەبەرگرت. زۆرجار بە ڕێپێڵگەی پێچەڵپێچ و بە نێوان هەزارویەک کێشە و هەراد، بەرەو ئەوەی کە ببنە نەتەوەی ئەوتۆی کە ئێمە ئەمڕۆ دەیبینین خەریکی چرۆدەردنن.

لەڕاستیدا ئەمە چییە تایبەتمەندی ئەو دەوڵەتە جیاوازانە دیاریدەکا؟ ئەمە هاوجۆشی و تێکەڵاوی بەشەکانی دانیشتوانیانە. لەو وڵاتانەی لە سەرەوە باسکران چ شتێک وە ئەوە ناچێ کە ئێوە لە تورکیا دەیبینین، کە (تێیدا) تورکەکان، سلاڤەکان یۆنانییەکان، ئەرمەنییەکان، عەرەبەکان، سۆریانییەکان، و کوردەکان ئەمڕۆ هەرئەوەندە لەیەکجیاوازن هەروەک ئەو ڕۆژەی کە دەردەستکران و شکێنران. دوو هەلومەرجی گرینگ یارمەتی داوە ئاکامی وا پەیدا بێ. یەکەمیان، ئەو ڕاستییەیە کە گەلانی ئاڵمانییایی هەر کە پێوەندی درێژەخایەن یان لەگەڵ گەلانی یۆنانی و لاتین دامەزراند زوو (دینی) مەسیحییان وەخۆکرد. کاتێک سەرکەوتوو و ژێرکەوتوو دینیان وەکو یەکە، یان ڕاستتر، کاتێک سەرکەوتوو دینی ژێرکەوتوو وەخۆدەکا و دێتە سەر ئەو دینە، نەزم و نیزامی تورکی - واتە جیاوازی موتلەق لە نێوان دانیشتوان لە باری دینەکانیانەوە - چیدیکە ناتوانێ پشت ڕاستکاتەوە. هەلومەرجی دووهەم لەبیرچوونەوەی زمانی زماکماکی خۆیان، لەلایەن سەرکەوتووەکانەوە بوو. نەوە و نەتیجەی کلۆڤەکان (Clovis)، و ئالاریک (Alaric)، گوندەبلاد (Gudeblad) ، ئالبیۆن (Albion)، و ڕۆناڵد (Ronal) بە زمانی ڕۆمی قسەیاندەکرد. ئەو ڕاستییە بۆخۆی ئاکامی تایبەتمەندییەکی گرینگی دیکە بوو، واتە، ئەو ڕاستییەی کە فرانکەکان، بورگوندییەکان، گۆتەکان، لومباردەکان و نۆرمەنەکان ژنانێکی زۆرکەمی سەر بە ڕەگەزی خۆیان لەگەڵ بوو. بۆ چەندین وەچان، سەرۆکەکانیان تەنێ هەر ژنی ئاڵمانیان دەهێنا؛ بەڵام ماشقەکانیان لاتین بوون، هەروەها ئەو تایەنانەی کە منداڵەکانیان بەخێودەکردن؛ هۆزەکە هەموو ژنی لاتینییان هێنا؛ ئەوەش مانای ئەوە بوو، لەو کاتەوە کە فرانکەکان و گوتەکان لە خاکی ڕۆمدا خۆیاندەمەزراند، شێوازی فرانکایی (lingua francica)و شێوازی گۆتایی (lingua gothica) بۆ ماوەیەکی زۆر خۆیاننەگرت.

ئەمە بەو جۆرە نەبوو کە لە ئینگلستان ڕوویدا، چونکو ساکسۆنەکانی پەلاماردەر بێگومان ژنیان لەگەڵ خۆیاندا هێنا، دانیشتووی سێلتیک خۆیان دەربازکرد، و جگە لەمە (زمانی) لاتین چیتر، یان ڕاستتر، قەت لە بریتانیا زمانی زاڵ نەبوو. ئەگەر لە سەدەی پێنجەمدا لە گۆل بە گشتی بە فرانسەیی کۆن قسەکرابا کلۆڤەکان و گەلەکەی قەت بۆ فرانسەیی کۆن دەستیان لە ئاڵمانی هەڵنەدەگرت.

ئاکامی گرینگی گشت ئەوانە ئەمە بوو، کە سەرەڕای زەبروزەنگی بێسنووری جموجۆڵی پەلەماردەرە ئاڵمانییەکان، ئەو ئاکارەی ئەوان دایانسەپاند، بەدەم تێپەڕینی سەدەکانەوە، بوو بە ئاکاری سەرەکی نەتەوە. «فرانسە» تەواو ڕەوایانە بوو بە نێوی وڵاتێک کە بە کردەوە تەنێ کەمایەتییەکی هەستپێنەکراو لە فرانکەکان هاتبوونە ئەوێ. لە سەدەی دەیەمدا لە یەکەم سروودە ڕەمزییەکاندا (chanson de geste)، کە ئاوێنەی بالانوێنی ڕوحییاتی ئەو سەردەمەن، گشت دانیشتوانی فرانسە فرانسەیین. ئەو بیرەی، کە بە ڕواڵەت دەبوو بە چاو گرێگۆریی تورس (Gregory

of Tours) (٥)وە ئاشکرابێ، واتە ئەوەی کە دانیشتووی فرانسە لە ڕەگەزی جیاواز پێکهاتوون دوای هیوکاپێ (Hugh Capet) بە هیچجۆر لە (کارەکانی) نووسەران و شاعیرانی فرانسەییدا دیارییندەدا. جیاوازی لە نێوان بەگزادە (noble) و ڕەعییەت (serf) زۆر بە وردی و تا ئەو جێیەی بکرێ دیاریکرابوو، بەڵام ئەوە لە هیچ ڕوویەکەوە وەکو جیاوازییەکی ئێتنیکیی نیشاننەدەدرا؛ بەڵکو ئەوە وەکو جیاوازیی لە وێران، خوو و خدە، و خوێندەواریدا دەهاتەگۆڕێ، و گشت ئەوانە بە میرات دەگوێزرانەوە. بە (مێشکی) کەسدا نەدەهات کە ڕەچەڵەکی گشت ئەمانە سەرکەوتن و داگیرکردنێک بووە. نەزم و نیزامێکی درۆزنانە کە بە پێی وی بەگزادەیەتی ڕەچەڵەکەکەی لەبەر ئیمتیازێک بوو کە لە لایەن پادشاوە پێیدرابوو بۆ ئەو خزمەتانەی کە بە نەتەوەی کردووە، جا بۆیە (ئەوەی) کە هەر کەسێکی بەگزادە خۆشەویستێکی ڕێزدارە، وەک باوەڕێک هەر لە سەرەتای سەدەی سێزدەهەمەوە ڕەگی داکوتا. هەمان شت تەقریبەن دوای هەموو سەرکەوتنەکانی نۆرمەنەکان (نۆرماندییەکان) ڕوویدا. دوای یەک یان دوو وەچ پەلاماردەرانی نۆرمەن ئیتر خۆیان پێ لە باقی دانیشتوان لێکنەدەکراوە، ئەگەرچی دەستڕۆیشتوویی ئەوان لەبەر ئەو ڕاستییە لە تەنکەی نەدابوو؛ ئەوان بەگزادەیەتی، ئاکاری نیزامی و نیشتمانپەروەرییەکیان لەگەڵ خۆیان بۆ وڵاتی دەردەستکراو (بەدیاری هێنابوو) کە بەر لەوە خەڵک لەوێ پێیان نەزانیبوو.

لەبیرکردنەوەی، ئەمن تا ئەو جێیەی دەچم بڵێم هەڵەی مێژوویی، هۆکارێکی گرینگە لە سازدکردنی نەتەوەدا، جا بۆیە خۆخەریککردن بە لێکۆڵینەوەی مێژوویی زۆرجار مەترسییەک پێکدەهێنێ بۆ (پرێنسیپی) نەتەوایەتی. لە ڕاستیدا، لێکۆڵینەوەی مێژویی ڕووناکی دەخاتە سەر (ئەو) کردەوە بە زەبروزەنگانەی کە لە ڕەچەڵەکی هەموو پێکهاتەی (formation) سیاسیدا قەوماون، تەنانەت ئەو چەشنە کردەوانەش کە ئاکامیان لەسەریەک بەکەڵکبوون. یەکێتی هەمیشە بە هۆی دڕەندەیی پێکهاتووە؛ یەکگرتنی سەرووی فرانسە لەگەڵ میدی (Midi) ئاکامی ئەو کوشتوبڕ و تیرۆرەی بوو کە زۆربەی هەرە زۆری ماوەی سەدەیەکی داگرت. ئەگەرچی پادشای فرانسە، ئەگەر من بکرێ بە ڕەپ و ڕوو بڵێم، تەقریبەن نموونەیەکی تەواوبوو لە کارایەک کە لە ماوەیەکی درێژدا (نەتەوەیەکی) وەڕووخست، هەچەندی ئەو یەکێتییەکی هەرە تەواوی نەتەوەیی وای دامەزراند کە پێش ئەو لە وێنەی نەبینرابوو، بەڵام زۆری لێکۆڵیباوە و (ئەسکۆی لە بنی دەرخۆنە وەدەردابا) پاشان و شەوکەتی خۆی کلێس دەکرد. ئەو نەتەوەیەی کە سازیکردبوو بە تف و لەعنەتی دەکرد و، لەم ڕۆژگارەدا، ئەوە تەنێ ئینسانی بە فەرهەنگن کە شتێک سەبارەت بە بایەخەکانی پێشووی و دەستکەوتەکانی دەزانن.

ئەوە (تەنێ) بە ڕێگەی بەراووردکردندایە کە ئەم قانوونە گەورانەی مێژووی ئورووپای ڕۆژئاوا بۆ ئێمە دەبنە شیاوی هەستپێکردن. زۆر لە وڵاتان سەرنەکەوتن لەوەیدا کە پادشای فرانسە توانی، بەشێک لەبەر ملهوڕی خۆی، و بەشتێک بەڕێگەی عەدالەتی خۆیەوە، وەبەری بهێنێ. لەبن تاجی سەنت ستێفان (Saint Stephan)دا مەجارەکان و سلاڤەکان ٨٠٠ ساڵ پێشتر چەندە لەیەکجیاوازبوون هەر ئەوتۆ ماونەتەوە. بنەماڵەی هاپسبۆرگ نەک هەر لەدەستیان نەهاتووە تاکوتەرا (ئێتنیکییە) جیاوازەکانی وا لە قەڵەمڕۆیەکانیاندا هەن لەیەک نزیک کەنەوە و بە یەکەوەیان بلکێنن، (بەڵکو) ئەوانیان لە یەکدی هەڵئاواردووە و زۆرجار یەکیان دەگژی ئەویدیکە بەرداوە. (بۆ نموونە) لە بۆهێما، تاوکوتەرای چیک و ئەڵمانی لە سەرەوەڕا داسەپێندراون، هەر وەک نەوت و ئاو لە شەر بەیەکدا. سیاسەتی تورکی جوێکردنەوەی نەتەوایەتییان بە پێی دینیان بەروبووی زۆر خراپتری لێکەوتەوە، چونکو ئەوە بووە هۆی داڕمانی ڕۆژهەڵات. ئەگەر ئێوە شارێکی وەکو سالۆنیکا یان سیمیرنا لەبەرچاوبگرن، لەواندا پێنج یان شەش چڤاتان بەدیدەکەن کە هەر کامێکیان بیرەوەری لەمەر خۆیانیان هەیە و تەقریبەن هیچ شتێکی هاوبەشیان بەیەکەوە نییە. لەکاتێکدا جەوهەری هەر

نەتەوەیەک ئەوەیە کە گشت تاکەکانی زۆر شتی هاوبەشیان بەیەکەوە هەیە. هیچ هاووڵاتییەکی فرانسە نازانێ داخودا ئەو بورگاندییەک، ئالانێک، تایفالێک، یان ڤیسیگۆتێکە، بۆیە هەر هاووڵاتییەکی فرانسە دەبوو کوشتوبڕی سەنت بارتۆلۆمیۆ (٦) یان ئەو کۆکوژییەی لە میدی لە سەدەی سێزدەهەم قەومان لەبیربەرێتەوە. لە فرانسە دە بنەماڵەش دەستاناکەون بتوانن بەڵگەی ڕەچەڵەکی فرانسەیی خۆیان بهێننەگۆڕێ، ئەگەر بەڵگەیەکی ئوتۆش هەبێ، لە ئاکامی پێکهاتنی نەزاندراوی زۆر و زەوەند کە پێیان دەکرێ لە هوموو جۆرە نیزامێکی ڕەچەڵەکناسی خەن، هەر کەموکوڕی دەبێ.

کەوابوو نەتەوەی نوێباو ئاکامێکی مێژووییە کە بە هۆی زیجیرەیەک ڕاستی نزیک لەیەک و هاولا سازکراوە. جارجار ڕاستەوخۆ لەبەر ویست و ئیرادەی ئوستانەکان وەدیهاتووە، وەک نموونەی هۆلەند، سویس و بێلژیک، جارجار وشیاریی گشتی ئەوەی پێکهێناوە، سەرکەوتنی وەدرەنگکەوتوو بەسەر بلەوەزییەکانی دەرەبەگیدا، وەک نموونەی ئیتالیا و ئاڵمان. ئەو پێکهاتانە هەمیشە هۆیەکی قووڵی بوونیان هەبووە (d’ étre raison). لە نموونەی ئاوادا، پرێنسیپەکان هەمیشە بە ڕێگەی قەومانی هەرە چاوەڕواننەکراوەوە سەریانهەڵداوە. بۆیەیە، لەم سەردەمەی خۆماندا، ئێمە دیومانە ئیتالیا بەڕێگەی شکان یەکیگرت و تورکیاش لەبەر سەرکەوتنەکانی تێکڕووخا. هەر شکانێک ئیتالیای بەرەوپێش برد؛ هەر سەرکەوتنەش چارەنووسێکی نەگریس بوو بۆ تورکیا، چونکە (ئێستا) ئیتالیا نەتەوەیەکە، و تورکیا، لەدەرەوەی ئاسیای بچووک، نەتەوەیەک نییە. فرانسە بۆی هەیە شانازی بەوەوە بکا، (کە) بەڕێگەی شۆڕشی فرانسەوە، ڕایگەیاند کە نەتەوەیەک لەخۆیدا هەیە. ئێمە نابێ پێمان ناخۆش بێت ئەگەر (خەڵکی) دیکە لەمبارەیەوە لاساییمانبکەنەوە. ئەوە ئێمە بووین پرێنسیپی نەتەوایەتیمان دامەزراند. بەڵام نەتەوە چییە؟ بۆچی هۆلەند نەتەوەیەکە، لە کاتێکدا هانۆڤەر، یان شازادەنشینی گەورەی پارما (Grand Duchy of Parma) نەتەوە نین؟ ئەوە چۆنە فرانسە درێژە دەدا بەوەی کە نەتەوە بێ، لەکاتێکدا ئەو پرێنسیپەی کە سازیکرد بزربووە؟ ئەوە چۆنە سویس، کە سێ زمان، دوو دین و سێ یان چوار ڕەگەزی تێدایە نەتەوەیەکە، لەکاتێکدا تۆسکانی (Tuscany)، کە ئەوەندە یەکدەستە نەتەوەیەک نییە؟ بۆچی ئۆتریش دەوڵەتێکە، بەڵام نەتەوەیەک نییە؟ بەچ ڕێگەیەکدا پرێنسیپی نەتەوایەتی لە ئی ڕەگەزان دەکرێتەوە (و فەرقیان چییە)؟ ئەوانە ئەو جۆرە پنتانەن ئینسانێک کە بیردەکاتەوە پێی خۆشە یەکلایانکاتەوە، بۆ ئەوەی بیری بحەسێتەوە. بەزەحمەت دەکرێ بگووترێ کە کاروباری ئەم جیهانە بە هۆی ئاوەزی لەم چەشنە ڕادەپەڕێ. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئینسانی شێلگیر (و نەسرەوتوو) پێیان خۆشە ئەو کاروبارانە بە ئاوەزکەن و ئەو ئاڵۆزی و سەرەگێژییە جێبەجێبکەن کە هۆشی ساختە تێیگیراون و سەرەدەری لێناکەن.

II

ئەگەر مرۆ بییەوێ باوەڕ بە هێندێک لە تیۆریستەکان بکا، نەتەوەیەک بەر هەموو شتێک سلسلەیەکە، نوێنەرایەتی سەرکەوتنێکی پێشووتر دەکا، سلسلەیەکی کە بەر لە هەموو شت وەرگیراوە، و دوایە لەلایەن کۆمەڵانی خەڵکەوە لەبیرکرا. بە پێی (قسەی) ئەو تیۆریستانەی سەرەوە، دەستەبەندی ئەو ئوستانانەی لەلایەن سلسلەیەکەوە پێکهاتوون، بە شەڕەکانی، بە ژنوشوییەکانی، و بە پەیماننامەکانییەوە لەگەڵ تەواوبوونی ئەو سلسلەیەی کە دایمەزراندبوو تەواودەبێ. ئەوە بە تەواوی ڕاستە کە زۆربەی نەتەوە نوێباوەکان لەلایەن بنەماڵەیەکەوە بە ڕەچەڵەکی دەرەبەگییەوە سازکراون، کە خاکەکەیان کردبووە مارەبڕاوی خۆیان و تا ڕادەیەک گەرایەکی بەنێوەندیکردنیان (centraization) دانابوو. سنوورەکانی فرانسە لە ساڵی ١٧٨٩ نە سنووری خۆڕستی بوون و نە

پێویست بووە وابووبن. ئەو ناوچە بەرینەی کە بنەماڵەی کاپێ لەو خاکە بەرتەسکەی زیادکردبوو کە لە بەر دابەشبوونی (Verdum) پێیبڕابوو. لە ڕاستیدا موڵکی شەخسی ئەو بنەماڵەیە بوو. لە ماوەی ئەو سەروبەندەیدا کە ئەو موڵکانە وەسەریەک نران، چ بیری سنووری خۆرستی لە گۆڕێدا نەبوو، و نە (باسی) مافی نەتەوان، یان ئیرادەی ئوستانان لە گۆڕێدا بوو. یەکێتی ئینگلستان، ئایرلاند و سکاتلەندیش هەروەتر ڕاستییەکی سلسلەیی بوو. هەر ئیتالیا بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ لە جێی خۆیدا چەقیبوو. بەرلەوەی ببێ بە نەتەوەیەک، چونکو لەنێو ئەو بنەماڵە زۆر و زەوەندانەی کە حوکمیان دەکرد، پێش لە سەدەی ئێستا، هیچ کامێکیان خۆی وەکو نێوەندی یەکێتییەکەی دانەمەزراندبوو، ئەوە سەیرە، ئەوە بە ڕێگەی دورگەی بێناوی ساردینیا، دابوو، سەرزەوییەکی کە بە زەحمەت ئیتالیایی بوو، کە (بنەماڵەی ساڤۆی) ناوبانگی شایانەی وەرگرت.(٧) هۆلەند، کە ـ بەڕێگەی کردەوەیەکی قارەمانانەی بڕیاردەرانەوە ـ خۆیسازکرد، ئەگەرچی پێوەندییەکی نزیکی لەگەڵ بنەماڵەی ئۆرانج دامەزراندووە، ئەو ڕۆژەی ئەم یەکێتییە چەتی تێبکەوێ تووشی مەترسی ڕاستەقینە دەبێ.

لەگەڵ ئەوەشدا، داخودا قانونێکی ئەوتۆ، گردبڕ و موتلەقە؟ گومانی تێدا نییە کە وانییە. سویس و دەوڵەتە یەکگرتووەکان (ی ئەمریکا)، کە وەک کۆکراوەی کۆما، بە وەسەرخستنی هەنگاوهەنگاو، خۆیان سازداوە، چ بناخەی سلسلەییان نییە. ئەمن باسی ئەو پرسیاوە لە پێوەندی لەگەڵ فرانسەدا ناکەم، چونکو (ئەو دەمی) ئەمن دەبێ لە ووزەمدابێ نهێنییەکانی پێشەڕۆژ بخوێنمەوە بۆ ئەوەی بتوانم کارێکی ئەوتۆ بکەم. ڕێگەمدەن هەر ئەوەندە بڵێم کە چ تەبەعەیەکی شاییبەخۆ ئەو پرێنسیپە گەورە شایانەی فرانسەیی نەبوو، کە بێتوو بەیانی بروخێ نەتەوە بتوانێ بەبێ وی لەسەرپێیان ڕاوەستێ. لەوەش زیاتر، سەدەی هەژدەیەم هەموو شتێکی گۆڕیبوو. ئینسان پاش بەماوەی سەدان ساڵ ترۆکران، گەڕابووە سەر خووخدەی چاخی عەنتیک، (جۆرە هەستێکی) ڕێزلەخۆنانی (وەدەستهێنابووەوە)، بیری مافەکانی خۆی (تێدا بووژابووەوە). وشەکانی patrie و هاوولاتی مانا پێشوەکانی خۆیان وەدەستهێنابووەوە. جا بۆیە ئەوە بوو کە کردەوەی هەرە بوێرانەی کە مێژوو قەتی بە خۆیەوە نەدیبوو بەسەرەنجامگەیشت، کردەوەیەک کە مرۆ دەتوانێ لەگەڵ تێکۆشانێک، لە بواری فیزیۆلۆژیدا بەراووردیکا، واتە ژیاندنەوەی لەشێک بۆ هەوێتی ڕەچەڵەکی خۆی، لەشێک کە مێشک و دڵی لێ دوورخرابووەوە.

بۆیە دەبێ ددانی پێدابهێندرێ کە نەتەوەیەک بەبێ پرنسیپی سلسلەیی دەتوانێ هەبێ، و تەنانەت ئەو نەتەوانەش کە بەدەستی سلسلان سازکراون دەکرێ لەوان جوێبکرێتەوە بەبێ ئەوەی کە هەبوونیان نەمێنێ. پرنسیپی کۆن، کە تەنێ مافی شازادان لەبەرچاودەگرێ؛ چیدیکە ناکرێ ڕابگیرێ؟ (ئێستا) جگە لە مافی سلسلەیی، مافی نەتەوەییش لە گۆڕێدایە. باشە ئەم مافە نەتەوەییە دەبێ لەسەر بناغەی چ پێوانەیەک دابنرێ؟ بە چ نیشانەیەک ڕا مرۆ دەتوانێ بیانناسێتەوە؟ لە چ ڕاستییەکی بەدەرەوەڕا مرۆ دەتوانێ وەدەستی بهێنهێ؟

چەندان بە دڵنیاییەوە دەڵێن کە (نەتەوە) لە ڕەگەزە کەوتووەتەوە دابڕانی ساختە، لە ئاکامی دەرەبەگی لە بەر ژنوشوویی شایانە، لەبەر کۆنگرە دیپلۆماتییەکان، (ئەو نووسەرانە دەڵێن)، خەریکە دادەتەپێ. ئەوە ڕەگەزی خەڵکێکە کە فیکسدە و بە پتەوی دەمێنێتەوە. ئەوەیە ئەوەی مافێک، ڕەوابوونێک پێکدەهێنێ، بە پێی ئەم تیۆرییەی وا ئێستا ئەمن خەریکم لێرەدا شیدەکەمەوە، خێزانی ئەڵمانییایی، مافی ئەوەی هەیە دەست و پێی بلاوی نەزم و نیزامی ئاڵمانییایی وەکۆکاتەوە، تەنانەت کاتێک ئەو دەست و پێیانەش داوای ئەوەی کە دیسان بخرێنەوە سەر یەک نەهێننە گۆڕێ. مافی نەزم و نیزامی ئاڵمانییایی بەسەر فلان ئوستاندا بەهێزترە لە مافی دانیشتوانی ئەو ئوستانە بەسەر خۆیاندا. بەمشێوەیە جۆرێک مافی ئەزەلی سازدەکرێ کە وە مافی ئیلاهی شایەکان دەچێ؛ واتە

دانانی پرنسیپێکی ئێتنۆگرافی لەجیات مافێکی نەتەوەیی. ئەمە هەڵەیەکی زۆر گەورەیە، کە ئەگەر بێتو زاڵبێت، شارستانییەتی ئورووپایی کلێس دەبێ. مافی ئەزەلی ڕەگەزەکان چەندە بەرتەنگ و چەندە بە بەڵایە هەر ئەوەندەش پێشکەوتنی ڕەسەن وەکو پرنسیپی نەتەوایەتی بەحەق و ڕەوایە.

لەناو هۆزەکان و شارەکانی چاخی عەنتیکدا، ئەمن پێی لێدەنێم ڕاستی ڕەگەز، گرینگییەکی زۆری هەبوو. هۆز و شار ئەودەمی تەنێ هەر درێژەی خێزان بوون. لە سپارتا و لە ئاتێن گشت شارومەندەکان کەموزۆر خزمی یەکدی بوون. ئەوە لەناو بەنی ئیسرائیلییەکانیشدا هەر ئاوا بوو؛ ئەوە ئێستاش لەنێو هۆزە عەرەبەکاندا هەر ئاوایە. ئێستا ئێمە ئەگەر لە ئاتین، سپارتا و هۆزی بەنی ئیسرائیلییەوە ببزوێین و بەرو ئیمپراتۆری ڕۆم بێین دۆخەکە بەتەواوی دۆخێکی جیاوازە. ئەو کۆما گەورانەی شاران و ئوستانان کە لە سەرەتاوە بەڕێگەی زەبروزەنگەوە دامەزران، بەڵام ئاخرەکەی لەبەر بەرژەوەندی (هاوبەش) لەسەر پێی خۆیان ڕاوەستان، بەتەواوی لەیەکتری جیاوازبوون، و زەبری هەرە سەختیان لە بیری ڕەگەز وەشاند. مەسیحایەتی، لەبەر تایبەتمەندی گشتگر و موتلەقی خۆی، هێشتاش زۆر کاریگەرانە لە هەمان ڕێبازدا دەکاربوو؛ مەسیحایەتی هاوکارییەکی نزیکی لەگەڵ ئێمپراتۆری ڕۆم پێکهێناو، بەڕێگەی دەسەڵاتی ئەو دوو هۆکارە لە بەراوردنەشیاوە یەکگرانەیەدا، بەسەدان ساڵ باسی (لایەنی) ئێتنۆگرافیکردن لە ڕاپەڕاندن و بەڕێوەبردنی کاروباری ئینسانیدا پێشیگیراو ترۆکرا.

دەستدرێژی و هێرشەکانی بابریانە، سەرەڕای ڕواڵەتیان، هەنگاوێکی دیکە بوون هەر لە هەمان ڕێبازدا. سەرکەوتن و نێوبانگی شانشینە بابڕییەکان، هیچی بەسەر ئێتنۆگرافییەوە نەبوو، (شکل)ی ئەم شانشینانە بەڕێگەی هێز یان هەوەسی پەلاماردەرەکانەوە دەبڕایەوە و دیاریدەکرا. ئەوان بە تەواوی سەبارەت بە ڕەگەزی ئەو خەڵکانەی دەردەستیان دەرکردن بێ تەفاوەت بوون (و گوێیان نەدەدایە ئەوانە کێن). هەر بە ئەو شێوەی ئیمپراتۆری ڕۆم دایهێنابوو. ئیمپراتۆری شارلمان بە شێوەی خۆی خۆیسازکردەوە، واتە، ئیمپراتۆرییەکی تاقانە کە بریتی بوو لە ڕەگەزی هەرە جۆراوجۆر؛ ئەوانەی بەرپرسیاری دابەشبوونی ئیمپراتۆری ڤێردون یان کەوتنە سەرشانی، هەروا کە بە لەسەرەخۆیی خەریکی کێشانی هێڵی دوور و درێژ لە باکووڕا بەرەو باشوور بوون، بروسکەیەکیش گوێیان نەدەدایە ڕەگەزی ئەو گەلانەی کە دەکەونە دیوی ڕاست یان لای چەپی ئەو هێڵانە. هەر کە سەدەکانی ناوەڕاست (Middle Ages) (بەفری) پیری ڕێدەنیشت، ئاڵوگۆڕی سنوورەکان لەئارادا بوو لەوێش هەر ئاوا چ سرنجێک نەدەدرایە دابەشبوونی ئێتنۆگرافی. ئەو سیاسەتانەی لەلایەن بنەماڵەی (کاپێ)وە پێڕەویدەکران. ئاکامی دەستەبەستنی (خەڵک)، لە ژێر نێوی فرانسە بوو. لە خاک و کەوشەنەکانی کەونارای گۆل دا، ئەوە بەتەنێ لەبەر ئەوە بوو کە ئەو سەرزەوییانە ڕەوتێکی خۆڕستییان تێدابوو بۆ ئەوەی (خەڵکەکانی) لەتەک هاوکوفەکانیاندا ڕێکەون. داوفینێ (Dauphinè)، برێسێ (Bresse)، پرۆفانس (Provence)، و فرانش کۆمتێ (Franche - Comtè) چیتر ئیدی بیریان لە ڕەچەڵەکێکی هاوبەش نەدەکردەوە. تا سەدەی دوویەمی دوای زایین هەموو (جۆرە) ووشارییەکی گالیکی (Gallic) لەنێوچووبوو، و تەنێ ئەوە لە ڕوانگەیەکی بەتەواوی زانایانەوە کە، لە ڕۆژگاری ئێمەدا، فەردییەتی کەسایەتی گالیک بە ئاوڕدانەوە لە ڕابردوو دۆزراوەتەوە.

کەوابوو، لەبەرچاوگرتن و مولاحەزەی ئێتنۆگرافی چ دەورێکی لە دامەزراندنی نەتەوە نوێباوەکاندا نەگێڕاوە. فرانسە، (لەیەککاتدا) سێلتێکی (Celtic). ئایێرێک (Iberic)، و ئاڵمانیاییە (Germanice). ئالمان ئاڵمانییای، سێلتێکی، و سلاڤی (Slav)یە. ئیتالیا وڵاتێکە کە لە باسی ئێتنۆگرافیکردندا جێگەی هەرە تێکەڵاوە. گۆلەکان، ئێتروسکانەکان (Etruscans)، پێلاسگیانەکان

(Pelasgians) (٨) و یۆنانییەکان، (پێکیانهێناوە)، ئیتر باسی زۆر توخمی تر پێویست ناکات، کە لە تێکەڵاوییەکی سەرەدەرلێنەکردوودا بەیەک گەیشتوون. دووڕگەکانی بریتانیا (British isels)، ئەگەر بە سەریەکەوە لەبەرچاوبگیرێن، تێکەڵاوییەک لە خوێنی سێلتیکی و ئاڵمانییایی دەنوێنن، دیاریکردنی ڕادەی هەرکامێکیان بە جوێ دژوارە.

ڕاستی ئەوەیە کە چ ڕەگەزی پاک نییە و سیاسەتداڕشتن لەسەر بنەمای لێکدانەوەی ئێتنۆگرافی ئەسپاردنی بەدەست خەون و خەیاڵە. وڵاتانی هەرە بە شانوشەوکەت، ئینگلستان، فرانسە و ئیتالیا، ئەو جێیانەن کە خوێنی (دانیشتوانیان) ئی هەرەتێکەڵاوە. داخودا ئاڵمان لەمبارەیەوە ڕێزپەڕێکە؟ داخودا ئەوێ وڵاتێکی خالیس ئاڵمانیاییە (ئەگەر وادابندرێ) ئەوە خەیاڵێکی بەتەواوی خاوە. هەموو باشووری سەردەمایەک گالیک بوو؛ هەموو ڕۆژهەڵاتی، لە چۆمی ئێلبە (Elbe) بەولاوە، سلاڤە. تەنانەت ئەو بەشانەش لافی ئەوەی پێوەلێدەدرێ بەڕاستی خالیس بن، داخودا بەڕاستی ئاوان؟ ئێمە لێرەدا یەک لەو گرفتانە تاووتوێدەکەین کە سەبارەت بەوی گرینگییەکی هەتا بڵێی زۆری هەیە کە ئێمە بیروڕای ڕوون و ئاشکرامان لەسەری هەبێ و پێش بە چەوت لێتێگەیشتن بگرین.

باس و لێدوان لەسەر ڕەگەز باسێکی بێبنە و کۆتایی نایە، چونکو ئەو مێژوونووسانەی حەزیان لە فیلۆلۆژی (زمانناسی مێژوویی) و ئەو مەردمناسانەی حەزیان لە فیزیۆلۆژی (بەدەنناسی)یە ئەم زاراوەیە بە دوو ڕێگەی بەتەواوی جیاوازەوە لێکدەدەنەوە (٩). بۆ مەردمناسەکان، ڕەگەز هەر هەمان مانای گیانلەبەرناسی (zoology) هەیە؛ کاردەکا بۆ نیشاندانی بنەچەکە (descent)ی ڕاستەقینە، پێوەندییەکی خوێنی. هەرچەند، لێکۆڵینەوەی زمان و مێژوو ناگاتە هەمان دابەشبوونی کە فیزیۆلۆژی دەیگاتێ. وشەی وەکو کورتە جمجمە (brachcephalics)، یان درێژجمجمە (dolichocephalics) نە لە مێژوو و نە لە زماندا چ جێیان نییە. ئەو دەستە ئینسانییەی کە زمانە ئارییایەکی (Aryan) و شێوەی ژیانی ئەوانی سازکرد، هەم ئی کورتە جمجمە و هەم ئی درێژجمجمەیان تێدابوو. هەر هەمان شت لەسەر ئەو دەستە سەرەتاییەوە ڕاستە کە ئەو زمان و داو و دەزگایانەی سازکرد کە بە سامی (Semitic) بەنێوبانگن. بە گوتنێکی دی، ڕەچەڵەکی گیانلەبەرناسانەی مرۆڤایەتی ئەوەندەی بڵێی دەکەوێتە پێش ڕەچەڵەکی فەرهەنگ، شارستانییەت و زمان. ئارییایەکانی سەرەتایی، سامییەکانی سەرەتایی، دەستە سەرەتاییەکانی تووڕانی چ یەکگرتوویەکی فیزیۆلۆژییان نەبوو. ئەم ڕێزبەستنانە ڕاستی مێژوویین کە لە سەردەمێکی تایبەتیدا قەومان، شایەد ١٥٠٠٠ ساڵ یان ٢٠٠٠٠ ساڵ لەمەوپێش، لە کاتێکدا ڕەچەڵەکی گیانلەبەرناسانەی مرۆڤایەتی لە تاریکییەکی سەرەدەرلێنەکردوودا وونە. ئەوەی لە بواری فیلۆلۆژی و مێژووییەوە زاندراوە ئەوەیە کە ڕەگەزی ئاڵمانییایی چ گومانی تێدا نییە سەر بە خێزانێکی جوێیە لە ناو جۆری ئینسانیدا، باڵام داخودا ئەمە خێزانێکی جیاوازە بە مانای مەردمناسانەی ئەم زاراوەیەش؟ بە گردبڕی نا. سەرهەڵدانی (شوناس) هەوییەتێکی تاکی ئاڵمانییایی تەنێ چەند سەدەیەک بەر لە عیسای مەسیح ڕوویدا.

دیارە مرۆ دەزانێ کە ئاڵمانییەکان لەو سەروبەندەدا سەریان لەبن خاکەوە هەڵهێنا. بەرلەوە ئەوان لەتەک سلاڤەکانی سیتیان (Scythians)دا تێکەڵاوبوون و بە کۆمەڵ کۆمەڵی گەورەی نادیار چوونە پاڵیان، ئەوان فەردییەتێکی جیاوازی لەمەڕ خۆیان نەبوو. ئینگیسییەک لە ڕاستیدا وێنەیەکە لەناو گشت مرۆڤایەتیدا. هەرچەند ، ئەو تیپەی کە بە تەواوی بە نابەجێ بە ڕەگەزی ئانگلۆساکسۆن (١٠) نێوزەن دەکرێ نە بریتۆن (Briton)ی زەمانی ژولیوس سێزار، نە ئانگلۆساکسۆنی سەردەمی هێنگیست (Hengist)، نە دەینی (Dane)ی زامانی کانۆت (Canaute)، نە نۆمەنی سەردەمی ویلیامی سەرکەوتووە (William the Conqueror)، بەڵکو تۆڕەمەی هەموویانە. فرانسەییەک، نە گۆڵێکە، نە فرانکێک، نە بورگاندییەک، بەڵکو ئەو شتێکە کە لە مەنجەڵێکەوە سەری ودەرناوە کە تێیدا

لە ژێر چاوەدێری پادشای فرانسە، توخمی هەرە جۆربەجۆر بەیەکەوە قوڵتیان دەدا و دەکوڵێن. یەکی جەرسەیی (Jersey) یان گۆرنسەیی (Guernsey) بە هیچجۆر، تا ئەو جێی باس باسی ڕەچەڵەکییەتی، لەتەک خەڵکی نۆرمەنی قەراخی ئەوبەری جیاوازی نییە. لەسەدەی یازدەهەمدا، تەنانەت چاوی هەر بەکار بڕوسکەیەکیشی جیاوازی لە نێوان ئەوانەی وا لەمبەر و ئەوبەری کاناڵ (Channel)دا دەژیان بەدینەدەکرد. هەلومەرجی بێبایەخ وایکرد کە فیلیپ ئاگوستۆس (Philip Augustus) ئەو دورگانەی لەتەک باقی نۆرمانیدا نەگرت، ئەو دوو خەڵکانە بۆ ماوەی زیاتر لە ٧٠٠ ساڵ لە یەکتری جوێبوون، و نەک هەر نەبوونە ناسیاوی یەکتری، بەڵکو بەتەواویش لەیەک نەبان بوون. کەوابوو ڕەگەز، بەوجۆرەی کە ئێمەی مێژوونووس لێیتێدەگەین شتێکە کە هەم سازدەکرێ و هەم هەڵدەوەشێندرێ. لێکۆڵینەوەی ڕەگەز بۆ زانایەکی بە مێژووی مرۆڤایەتییەوە خەریکە گرینگییەکی زۆری هەیە، هەرچەند ئەوە لە سیاسەتدا چ کەڵکی نییە. زەینی غەریزی کە چاوەدێری کرد بەسەر کێشان و سازکردنی نەخشەی ئورووپادا چ گوێی نەدا بە ڕەگەز، و نەتەوە پێشەنگەکانی ئوروپا نەتەوەی ئەوتۆن (کە) لە بناوانەوە خوێنیان تێکەڵاوە.

ڕاستی ڕەگەز، کە لە بنچینەوە گرینگ بوو، هەتا دێ گرینگی کەمتر دەبێتەوە. مێژووی مرۆڤایەتی لە بناوانەوە جیاوازە لە گیانلەبەرناسی و ڕەگەز هەموو شت نییە، ئەو جۆرەی کە لە نێو تۆرەمەی قرتێنەر و جووەران یان تۆرەمەی گورپە ئامالاندا وایە، و مرۆ مافی ئەوەی نییە بە دنیادا بگەڕێ و بەسەری قامکانی لە کەللەسەری خەڵک سرەوێنێ، بەرۆکیان پێبگرێ و بڵێ: «ئێوە لە خوێنی ئێمەن!» بێ لە تایبەتمەندییەکانی مەردمناسانە، شتی ئەوتۆی وەکو ژیری، دادپەروەری، ڕاستی و جوان(ی) هەن، کە بۆ هەمووان وەک یەکن. ئاگاتان لە خۆتان بێ، چونکو ئەو سیاسەتە ئێتنۆگرافییانە بە هیچجۆر شتێکی بەسبات نین و ئەگەر ئەمرۆ ئێوە بە دژی ئەوانی دیکە بەکاریانبهێنن، بەیانی لەوانەیە ببینن کە بەدژی خۆتان هەڵگەڕاوەتەوە. ئێوە دەتوانن لەوە دڵنیابن ئاڵمانییەکان، کە ئاڵای ئێتنۆگرافییان وا بەرزهەڵداوە، ئەوە نەبینن سلاڤەکانیش بە نۆرەی خۆیان دەستبکەن بە لێکدانەوەی نێوی لادێیەکان لە ساکسۆنی (Saxony) و لوساتیا (Lusatia)، بۆ ڕەچەی ویلتزەکان (Wiltzes) یان ئۆبۆتییەکان (Obotrites) بەگەڕێن، و داوای قەرەبوو بکەن بۆ کۆکوژییەکان و ئەو بە کۆیلەکردنە بەرینانەی کە ئۆتۆسەکان (Ottoss) بەسەر ئەژدادی ئەوانیان هێنا؟ بۆ هەموو لایەک باشە چلۆن لەبیربەرنەوە.

من زۆر حەز لە ئێتنۆگرافی دەکەم، چونکو زانستێکە مرۆ زۆر بەلای خۆیەوە ڕادەکێشێ؛ بەڵام تا ئەو جێیەی ئەمن پێمخۆشە، کە ئەو زانستە ئازاد بێ، و هیوادرام بەبێ کەڵکی سیاسی بێ (و بەو مەبەستە دەکارنەکرێ). لە ئێتنۆگرافیدا، وەک هەموو شێوەکانی لێکۆڵینەوە، سیستمەکان دەگۆڕێن؛ ئەوەش هەلومەرجی پێشکەوتنە. ئەوجا سنوورەکانی دەوڵەتەکان بەدوای ئاڵوگۆڕی زانستدا دەڕۆن. نیشتمانپەروەری کەموزۆر دەبەسترێتەوە بە ووتاری دژیەک. یەک توشی نیشتمانپەروەرێک دێ و دەڵێ: «ئەتۆ لە هەڵەدابووی، خوێنی خۆت لەپێناو فلانە کێشەدا ڕشت؛ ئەتۆ خۆت بە سێلتێک (a Celt) دادەنا؛ بەهیچجۆر، ئەتۆ ئەڵمانییەکی». دوایە، دە ساڵ دواتر، پێتدەڵێن کە تۆ سلاڤێکی (a Slav). ئەگەر ئێمە نەمانەوێ زانست بشێوێنین، دەبێ لێیگەڕێین بە پێویست نەزانێ لەسەر گشت ئەو گرفتە دژوارانە بیروڕایەک دەربڕێ، کە تێیاندا زۆر بەرژەوەندی لە گۆڕێدان. ئێوە دەکرێ دڵنیابن کە، ئەگەر مرۆ زانست ناچاربکا یەکەم پرێنسیپی خۆی بدا بە دیپلۆماسی، مرۆ زۆر جار وەسەر هەڵەی زۆر زەقی دەپەڕێنێ (flagrant dèlit) زانست کاری زۆر باشتری هەیە بیکات؛ لێگەڕێن با داوامان لەوی هەر ئەوە بێ ڕاستی بدرکێنێ.

ئەوەی هەر ئێستا لەسەر ڕەگەز گوتمان لەمەڕ زمانیش هەر ئاوایە. زمان خەڵک بەرەوە یەکگرتن

بانگ دێڵێ، بەڵام بە تۆبزی کارێکی ئەوتۆیان پێناکات. دەوڵەتە یەکگرتووەکان و ئینگلستان، (وڵاتانی) ئەمریکای لاتین و سپانیا، بە عەینی زمان قسەدەکەن، بەڵام نەتەوەی تاقانە پێکناهێنن. بەپێچەوانە، سویس، کە ئاوا بە جوانی دامەزراوە، لەوەتا لەسەر دڵخوازی بەشە جیاوازەکانی دامەزرا، سێ یان چوار زمانی تێدایە. ئینسان شتێکی تێدایە کە لە زمان بەرزترە، واتە، ئیرادەی سویس بۆ ئەوەی یەکگرتوو بێ، با وەکو جۆربەجۆربوونی دیالێکتەکانی، ڕاستییەکی زۆر گەورەترە لەو یەکسانکردنانەی کە زۆرجار بە ڕێگەی هەنگاوی جۆربەجۆری دڵئێشاندن و تۆراندنەوە کراون.

ڕاستییەکی ئابڕوومەندانە لەمەڕ فرانسە ئەوەیە کە قەت هەوڵی نەداوە بە ڕێگەی هەنگاوی زۆرەملێ و بە تۆبزی یەکێتی زمانی وەدەستنهێنێ. داخودا مرۆ ناکرێ (هەر) هەمان هەست و (هەر) هەمان بیروڕامان و خۆشەویستی بەرامبەر هەمان شتانی بەزمانانی جیاواز هەبێ؟ من هەر ئێستا خەریکبووم باسی بێکەڵکییەکانی دانانی ئەوە سیاسەتی نێونەتەوەییم بە پێی ئێتنۆگرافی دەکرد؛ دانانی ئەو سیاسەتانە بە پێی فیلۆلۆژی بەراوردکارانە چییان لێی کەمتر نییە. با بهێڵین ئەو جۆرە لێکۆڵینەوە بە دۆلابانە بە ئازادی تەواو قسەیان لەسەر بکرێ. ڕێگەبدەن ئەوان لەگەڵ بابەت و کاروباری ئەوتۆی کە هێوری و ئارامییان دەشێوێنن تێکەڵنەکرێن. ئەو گرینگییە سیاسییەی کە لە زمانان دەبەسترێتەوە لەوەڕایە کە ئەوان بە نیشانەی ڕەگەز دادەنرێن. هیچشتێک ناکرێ لەوە هەڵەتر بێ. پروسیا (Prussia)، ئەو جێگەیەی کە ئێستا هەر بە ئاڵمانی قسەی تێدادەکرێ، چەند سەدە لەمەوبەر بە سلاڤی دواوە؛ لە وەیلز بە ئینگلیسی قسەدەکرێ؛ گۆل و سپانیا بە دیالێکتە سەرەتاییەکانی ئالبالونگا (Alba Longa) قسەدەکەن؛ میسر بە عەرەبی دەپەیڤێ؛ دەکرێ نموونەی بێژماری دیکەش بگێڕینەوە. تەنانەت ئەگەر بمانەوێ بگەڕێینەوە سەر ڕەچەڵەک، وەیەکچوونی زمان نیشانە و بەڵگەی وەیەکچوونی ڕەگەزنەبووە. بۆ نموونە هۆزە هەرە بەراییەکانی ئاریایی یان سامی (proto- Aryan or proto- Semetic) لەبەرچاوبگرن؛ لەنێو ئەواندا کۆیلەی ئەوتۆ دەبیندران کە بە هەمان زمانی خاوەنەکانیان (ئاغاکانیان) دەدوان، و هەرچەند ئەو کۆیلانە زۆرجار سەر بە ڕەگەزێکی جوێ لە ئی ئاغاکانیان بوون. ڕێگەمبدەن دووپاتەی بکەمەوە کە ئەو دابەشکردنە زمانییەی هیند و ئورووپایی، سامی یان زمانەکانی دیکە، کە بە ڕێگەی فیلۆلۆژی بەراووردکارانەوە (بەشێوەیەکی) جێی پەسنی ئاوەزانە ڕێکخراون، لەتەک ئەو دابەشبوونانەی وا بە پێی مەردمناسی ساخکراونەتەوە جووت و یەکلانین. زمانەکان پێکهاتەی مێژوویین، کە زۆر کەم باسی ئەوەمان بۆ دەدرکێنن ئەوانەی قسەیان پێدەکەن خوێنیان چییە، و هەرچۆنێک بێت، ناتوانن ئازادیی مرۆ کۆتوبەندکەن کاتێک باسی بڕیاردان سەبارەت بەو خێزانەی مرۆ (دەیەوێ) لە ژیان یان مەرگدا لەگەڵی یەکبگرێ، دێتەگۆڕێ.

ئەو سەرنجە تایبەتییە لەسەر زمان، وەکو فیکر و زکری لەڕادەبەدەر لەسەر ڕەگەز، مەترسی و کەموکوڕی لەمەڕ خۆی هەیە. گەورەکردنەوەی ئەوتۆ مرۆ لە چوارچێوەی فەرهەنگێکی تایبەتیدا دەبەستێتەوە، ئەو فەرهەنگەی بە نەتەوەیی دادەنرێ؛ کە مرۆ خۆی تێیدا تەنگەبەر دەکا، خۆی تێدا دەبەستێتەوە. مرۆ ئەو هەوا خۆشەی لەسەر زەوی بەرینی مرۆڤایەتیدا هەڵیدەمژێ، لەکیس خۆی دەدا بۆئەوەی لە دەیرێکدا لەگەڵ هاوزێدەکانی خۆی ببەستێتەوە. هیچ شتێک لەوە خراپتر نییە بۆ مێشک؛ هیچ شتێک ناکرێ لەوە بەپەشێوێنتر بێت بۆ شارستانییەت. با ئەو پرێنسیپە بنەڕەتییە وەلا نەنێین کە ئینسان بوونەوەرێکی بەئاوەز و ئەخلاقییە، بەرلەوەی لە فلان و فیسار زماندا بەندیبکەین، بەرلەوەی ئەندامی فلان یان فیسار ڕەگەز بێت، بەرلەوەی سەر بە فلان و فیسار فەرهەنگ بێ. بەر لە فەرهەنگی فرانسەیی، ئاڵمانی یان ئیتالیایی فەرهەنگێکی ئینسانی هەیە. ئینسانە گەورەکانی چاخی ڕێنیسانس (Renaissance)، لەبەرچاوبگرن، نەفرانسەیی بوون، نە ئیتالیایی و نە ئاڵمانیش. ئەوان بەڕێگەی خۆخەریککردن بە چاخی عەنتیکەوە، نهێنی و زانیارییەکانی ڕوحی مرۆڤایەتییان دیسان دۆزیبووەوە، و بەدڵ و گیان خۆیان لە پێناویدا بەختکرد. بزانن چ دەستکەوتی (گەورە)یان

هەبوو!

ئایینیش ناتوانێ بناغەیەکی لەبار بێت بۆئەوەی نەتەوایەتی نوێباوی لەسەر پێکبێت. لە بناوانەوە، دین کاری بە سەروبەری بوونی دەستەی کۆمەڵایەتییەوە هەبوو، کە ئەو دەستە کۆمەڵایەتییە بۆخۆی درێژەیەکی خێزان بوو. دین و ڕێوڕەسم بریتیبوون لە ڕێوڕەسمی خێزان. دینی ئاتێن ئایینی ئاتێن خۆی، ئی دامەزرێنەوە ئەفسانەییەکانی بوو. ئایینی قانونەکان ورێساکانی بوو؛ دەربڕی هیچ جۆرە حوکمی وشک و ڕەقوتەقی ئاسمانی نەبوو. ئەو دینە، بە مانای هەرە بەبڕی ئەم زاراوەیە، دینێکی دەوڵەتی بوو. مرۆ نەیدەتوانی ئاتێنییەک بێت گەر ئەو دینەی ڕەچاونەکردبایە. ئەو دینە، لە بنەڕەتەوە، ئایینێکی ئەوتۆ بوو لە ئاکرۆپۆلیس (Acropolis)دا خۆیدەرخست. سوێندخواردن بە میحرابی ئاگلاورۆس (Aglauros)، وەک ئەوە وابوو کە مرۆ سوێند بخوا کە لە پێناو (parie)دا بمرێ. ئەو ئایینە پێکەڵی پشکهاویشتن (بۆ خزمەتی سەربازی)، یان ڕێوڕەسمی ڕێز لە ئاڵا نان بۆ (سەدەمی) ئێمەیە. دەستگێڕانەوە لە بەشداریکردن لە ڕێوڕەسمێکی ئاوا، لە کۆمەڵگا نوێباوەکانی ئێمەدا، پێکەڵی ئەوەیە کە مرۆ خۆی لە خزمەتی سەربازی بدزێتەوە. وەک ئەوە وابوو، مرۆ ڕابگەیێنێ کە چبڕ ئاتێنی نییە. لە ڕوانگەیەکی دیکەوە، ئەوە ئاشکرایە کە ئەو ئایینە چ مانای نەبوو بۆ کەسێکی کە خەڵکی ئاتێن نەبایە؛ هەروەها چ هەوڵێک نەدرا بۆ لێگێڕانەوەی لاوەییان (بۆئەوەی لەگەڵ ئەو دینە کەون) یان ناچاربکرێن بۆ سەروەبەرهێنانی؛ کۆیلەکانی ئاتێن ئەو دینەیان ڕەچاونەدەکرد. لە ژمارەیەک لە کۆمارە چکۆلەکانی سەدەکانی نێوەڕاستیشدا شتەکان هەر ئاوابوون. ئەگەر کەسێک سوێندی بە (سەری) سەنت مارک (Saint Mark) نەخواردبا وەک ڤێنێتایەکی (Venetian) باش چاولێنەدەکرا؛ یان کەسێک ئامالفیتانێکی (Amalfitan) باش نەبوو ئەگەر لە بەهەشتدا سەنت ئاندروو (Andrew)ی لەسەروەری هەموو پیاوە پیرۆزەکان نەبایە. لەو کۆمەڵگا بچوکانەدا، ئەوەی کە ئاخرەکەی بە ئازار یان ملهوڕی داندرا ڕەوا و حەڵاڵ بوو و هەروەک ئەو ڕێوڕەسمەی ئەو ڕۆژگارەی ئێمە چاولێدەکرا کاتێک ئێمە پیرۆزبایی ڕۆژی لەدایکبوون لە باوکی خێزان دەکەین یان پیرۆزبایی ساڵی تازەی پێدەڵێین.

ئەو بارودۆخەی لە سپارتا و ئاتێندا هەبوون لەو شانشینانەیدا کە دوای فەتحی ئەسکەندەر سەریانهەڵهێنا، و لە ئیمپراتۆری ڕۆمیشدا هەر شوێنیان نەمابوو. ئەو ئەزیەت و ئازارەی لەلایەن ئانتیۆکۆس ئێپیفانێس (Antiochus Epiphanes) وەرێکەوێ بۆ ئەوەی ڕۆژهەڵات بۆ ئایینی ژوپیتەر ئۆلیمپوس (Jupiter Olympus) بە چۆکدابهێنێ، ئەو ئازار و ڕاونانەی لە لایەن ئیمپراتۆری ڕۆمەوە بە مەبەستی پاراستنی دینێکی بەڕواڵەت دەوڵەتی کران (هەموویان) هەڵەی تاوانکارانەو گەوجانەبوون. لە ڕۆژگاری خۆماندا، بارودۆخەکە زۆر ئاشکرایە. ئیتر چ کۆمەڵانی ئەوتۆ نین کە (بەکۆمەڵ) باوەڕیان بەشێوە ئاکارێکی بەتەواوی یەکپارچە هەبێ. هەرکەسەی ئەو جۆرەی پێیخۆشە و لەدەستی دێ باوەڕ و کردەوەی (دینی) بەشێوەی خۆی ڕەچاودەکا. چیتر دینێکی دەوڵەتی لەگۆڕێدا نییە؛ مرۆ دەتوانێ فرانسەیی، ئینگلیسی، ئاڵمانی بێ و دەکرێ کاتۆلیک، پرۆتێستانت یان جولەکەی ئۆرتۆدۆکس بێ، یان سەر بە چ ڕێڕەوێکی دینی نەبێ. دین بووە بە بابەتێکی فەردی و بەستراوەتەوە بە ویژدانی (فەردی) هەرکەسێکەوە. نەتەوان ئیتر بە کاتۆلیکان و پرۆتێستانتان دابەشناکرێن. دین کە پەنجا ساڵ لەمەوبەر، دەورێکی ئاوا چاوڕاکێشی لە سازبوونی بێلژیکدا گێڕا، گشت گرینگایەتی (پێشووی) خۆی لە داوەری نێوخۆی هەر کامێکیاندا دەپارێزێ، بەڵام تەقریبەن بە تەواوی ئەو ڕۆڵەی نەماوە کە یەک لە هۆکارەکان بێ بۆ دیاریکردنی سنوورەکانی گەلان.

نزیکایەتییەکی بەرژەوەندی بە لێبڕاوی پێوەندییەکی بە توانایە لە نێوان ئینسانانـدا. لەگەڵ ئەوەشدا داخودا بەرژەوەندی بەسە بۆ ئەوەی نەتەوەیەک سازکا؟ ئەمن پێمـوایە وا نییە. نزیکی بەرژەوەندی ڕێککەوتننامەی بازرگانی دەرەخسێنێ، بەڵام نەتەوایەتی لایەنێکی هەستیاری تێدایە؛ لە

هەمانکاتدا ڕوحیشە و لەشیشە؛ تسۆلفەرئاین (Zollverein) (١٢) (یەکێتی گۆمرگی)یەک (patrie) نییە.

جوگرافیا، یان ئەوەی بە سنووری خۆڕستی ناسروان، بێگومان دەورێکی گەورە لە بەشبوونی نەتەواندا دەگێڕێ. جوگرافیا یەک لە هۆکارە گرینگەکانە لە مێژوودا، ڕووباران ڕەگەزانیان لەگەڵ ڕامالیوە؛ چیایان ئەوانیان لەبەست خستووە. ئەوەی هەوڵیان لایەنگری جولان بووە لەمێژوودا، لەکاتێکدا ئەوەی دواتریان ئەو جولان و بزوتنەی بەرتەنگ کردووە. باوەکو ئەوەش، داخودا دەکرێ مرۆ بڵێ کە هەروەک ئەوەی کە هێندێک لایەن لەسەر ئەو باوەڕەن، سنوورەکانی نەتەوەیەک لەسەر نەخشە کێشراوەتەوە و ئەو نەتەوەیە مافی ئەوەی هەیە بڕیاربدا لەسەر ئەوەی پێویستە بۆ ساخکردنەوە و سەروبەرگرتنی هێندێک تەزار لە نەخشەکەدا، بۆئەوەی (سنووری) بگاتە فلانە چیایەک یان فلانە ڕووبارێک، داخودا بەم شێوەیە جۆرە هەقێکی پێشکەوتنەوە لە خەڵکی تر نادرێ کە خەیاڵ بەرتەنگ دەکاتەوە؟ ئەمن بیرم بۆ چ باوەڕێکی دیکە ناچێ کە زیاتر لەوە زۆردارانەتر یان بکوژانەتر بێ، چونکو ڕێگەدەدا بە ئینسان هەموو جۆرە زەبروزەنگێک پاساوبدا، جارێ بەر لە هەموو شت داخودا ئەوە چیاکان یان ڕووبارەکانن کە دەبێ ئێمە وایدانێین گوایا ئەو سنوورە خۆڕستییانەیان سازکردووە؟ قسەی لەسەر نییە کە چیاکان جویدەکەنەوە، بەلام ڕووبارەکان بە پێچەوانەوە بەرەو یەکگرتن دەخوشن. لەوەش زیاتر، هەموو چیاکان ناتوانن دەوڵەتەکان لەیەکدابڕن. چ دادەبڕێ و چ دانابڕێ؟ لە بیاریتز (Biarritz) وە تا تۆرنیا (Tornea)، تاقە ڕووبارێک نییە کە وەک نیشانەیەکی سنوور لەوی باشتر هەبێ. ئەگەر مێژوو ئاوای فەرمان دابایە، لوار (the Loire)، سەن (the Seine) مەوس (the Meuse)، ئێلبە (the Elbe) یان ئۆدەر (the Oder) دەیانتوانی بە هاسانی وەکو ڕووباری ڕاین (the Rhine) ئەو چۆنییەتەیان هەبایە سنوورێکی خۆڕسکی بن، بەوجۆرەی کە بووەتە هۆی ئەو هەموو پێشێلکرانانەی مافی هەرە بنەڕەتی کە بریتییە لە ئیرادە و ویستی ئینسانی. خەڵک باسی سۆنگەی درێژخایەن (ستراتیژی) دەکەن. لەگەڵ ئەوەشدا هیچ شتێک موتلەق نییە. ئەوە تەواو ئاشکرایە ئەگەر پێداویستی بخوازێ دەبێ بۆ تێکشکاندنی زۆر بکرێ. بەلام ئەو بۆ تێکشکاندن و ئیمتیازدانانە نابێ بەبێ سنوور دابندرێن. دەنا ئەگەر وانەبێ هەمووان بەپێی بەرژەوەندی سەربازییان داواکاری خۆیان دەهێننەگۆڕێ، و مرۆ تووشی شەڕی بێپسانەوە دێ. نا خاکیش وەک ڕەگەز نەتەوەیەک سازناکا. خاک بنیات ئامادەدەکا، (واتە) زەمینەی خەبات و کار؛ ئینسان ڕوح ئامادەدەکا. ئینسان هەموو شتێکە لەپێناوی ئەو شتە پیرۆزەیدا کە پێیدەگووترێ گەل. هیچ شتێکی (بەتەواوی) ماددی بەشی ناکا. نەتەوەیەک پرێنسیپێکی ڕوحییە و دەستەیەک نییە لەلایەن تەرحی (شکڵی) زەوییەوە داندرابێ. تا ئێستا ئێمە ئەو شتانەمان دیت وا لەبارنین بۆ سازکردنی پرێنسیپێکی ڕوحی ئەوتۆ، واتە، ڕەگەز، زمان، بەرژەوەندی مادی، بەسترانەوەی دینی، جوگرافیا و پێداویستی عەسکەری. کەوابوو چ شتێکی دیکە پێویستە؟ لە ئەنجامی ئەوەیدا کە پێشتر باسمکرد، ئەمن پێویست ناکا ئێوە بۆ ماوەیەکی درێژتر چاوەڕێکەم.

III

نەتەوە ڕوحێکە، پرێنسیپێکی ڕوحییە. دوو شتی، کە لەڕاستیدا هەریەکن ئەو ڕوحە یان پرێنسیپی ڕوحییە پێکدەهێنن. یەکیان ڕیشەی لە ڕابردوودایە، یەکیان لە ئێستادا. یەکیان خاوەندییەتێکی هاوبەشە، خاوەندییەتی میراتێکی دەوڵەمەندی بیرەوەرییەکان؛ ئەوی دیکەشیان ڕەزایەتی ئێستا و ئەمڕۆیە، ئاواتی بەیەکەوەژیان، ویست و ئیرادەی بەزیندووڕاگرتنی بایەخی ئە میراتەی بەشێوەیەکی دابەشنەکراو بۆ مرۆ ماوەتەوە. ئاغایان، ئینسان بە دیهەوێژی ناکا. نەتەو، وەک تاکەکەس، ترۆپکی

ڕابردوویەکی دووروودێژی کۆشش و هەوڵدانە، بەختکردن و لەخۆبردووییە. لەناو گشت ئایینەکاندا، ئایینی ئەژدادان ئی هەرە بەرهەقە، چونکو ئەژداد ئێمەیان کردووەتە ئەوەی کە ئێستا ئێمە هەین. ڕابردوویەکی قارەمانانە، ئینسانانی گەورە، شانازی (هەڵبەت من مەبەستم شانازی ڕەسەنە)، ئەوە ئەم دەستمایە کۆمەڵایەتییە کە مرۆ بناغەی بیری نەتەوەیی لەسەر هەڵدەنێ. هەبوونی شانازی هاوبەش لە ڕابردوودا و هەبوونی ئیرادە و ویستێکی هاوبەش لە ئێستادا؛ کردنی کاری گەورە و گران بەیەکەوە، لەڕابردوودا، ـ ئاواتی ئەوەی کە زیادتر و زیادتریش بەیەکەوە بکرێ ـ ئەوانە هەلەمەرجی پێویستن بۆ گەلبوون. مرۆ ئەو قوربانییانەی کە داویەتی بەنیسبەت ئەوەی کە پێی قایل بووە، و بەنیسبەت ئەو ناخۆشی و چەرمەسەرییانەی کە بەسەر هاتووە، خۆشدەوێ. مرۆ ئەو خانووەی پێخۆشە کە سازیکردووە و ئەوەی کە بۆی بەجێماوە. گۆڕانی سپارتایی (Spartan) ـ ئێمە ئەوەین ئێوە بوون، ئەوەش دەبین، ئێوەن (١٣) ـ، بەسانایی خۆیەوە پوختەی سروودی هەموو (parie)یەکە.

زۆر بایەختر لە نوختەی گومرکی هاوبەش و سنووران (کە) لەتەک بیروڕودرێژخایەنەکان (ستراتیژییەکان) جۆر دەربێتەوە ڕاستی هاوبەشبوونی، لە ڕابردوودا، لە میراتێکی بەفەخر و پەژیوانیاندا، هەبوونی، بەرنامە (یەکی هاوبەشە) لە ئایەندەدا، کە وەدیبهێندرێ و جێبەجێبکرێ، یان ئەو ڕاستییەی بەیەکەوە ڕەنجدرابێ، چێژ وەرگیرابێ یان هیواکرابێ. ئەوانە ئەم جۆرە شتانەن کە دەکرێ لێیان تێبگەین سەرەڕای جیاوازییەکانی ڕەگەز و زمان. ئەمن هەر ئێستا باسی «بەیەکەوە ڕەنجکێشران»م کرد و لە ڕاستیدا ڕەنج و کوێرەوەری هاوبەش زیادتر لە خۆشی و چێژ یەکگرتوویی پێکدەهێنێ. تا ئەو جێگەیەی دەگەڕێتەوە سەر بیرەوەرییە نەتەوەییەکان، خەم و پەژارەکان بایەخیان لە سەرکەوتنەکان زیادترە، چونکو ئەوان ئەرک دەخەنە (سەر ئەستۆیان)، و پێداویستیان بە تێکۆشانێکی هاوبەش هەیە.

جا بۆیە نەتەوەیەک یەکتێتییەکی بەربڵاوە، کە بەهەستکردن بەو قوبانییانەی کە مرۆ لە ڕابردوودا داوییە و ئەو خۆبەختکردنانەی ئامادەیە لە ئایندەدا بیانکا، دروستبووە. (نەتەوە) نیشانەی ڕابردوویەکە، لەگەڵ ئەوەشدا لە ئێستادا پوختەکراوەتەوە بەهۆی ڕاستییەکی ئاشکراو هەستپێکراوەوە، واتە، پێمل بوون، ئاواتێکی بەڕاشکاوی دەربڕاو بۆ درێژەپێدان بە ژیانێکی هاوبەش. هەبوونی نەتەوەیەک، ئەگەر ماوەم بدەن ئەو ئیستیعارەیە بەکاربهێنم، هەموو پرسییەکی ڕۆژانەیە، هەروەک بوونی تاکێک بریتییە لە داگرتنەوەی بێپسانەوەی ژیان. ئەوە، من زۆر چاک دەزانم، کەمتر لە مافی ئیلاهی لە سروشت بەدەرترە و کەمتربێ بەزترە لە گویا مافی مێژوویی. بەپێی ئەو بیرو زامانانەی من لێرەدا بۆ ئێوەیان پوختەدەکەم، نەتەوەیەک مافی زۆر زیاتری نییە لە پادشایەک بە ئوستانێک بڵێ: «ئێوە سەر بە منن (ئی منن)، ئەمن داگیرتاندەکەم». بەچاو منەوە، ئوستانێک، بریتییە لە دانیشتوانەکانی؛ ئەگەر کەسێک مافی ئەوەی هەبێ کە لە کارێکی ئاوادا ڕاوێژی پێبکرێ، ئەو کەسە دانیشتووی (ئوستانەکە)یە. نەتەوەیەک قەت چ بەرژەوەندییەکی ڕاستەقینەی لە دەسەرخۆخستنەوە یان ڕاگرتنی وڵاتێکدا نییە بەدژ و بەپێچەوانەی ویست و ئیرادەی (ئەو وڵاتە). لەسەریەک، ئارەزووی نەتەوەیەک، تەنیا پێوانەی هەق و ڕەوایە، پێوانەیەکی کە مرۆ هەمیشە دەبێ بگەڕێتەوە سەری و (خۆی پێ ببەستێتەوە). (لێرەدا) ئێمە لەمپەر و تەگەر لە سرشت ـ بەدەر و ئاسمانییە (ئیلاهی)یەکانمان لە سیاسەت دەرهاویشتووە. ئەی چ دەمێنێتەوە؟ ئینسان، بە ئاوات و پێداویستییەکانییەوە، جوێبوونەوە، ئێوە پێتان خۆشە بە من بڵێن، و لە درێژخایەندا، لەبەریەکهەڵوەشانەوەی نەتەوان دەرئەنجامی سیستمێک دەبێ کە ئەو ئۆرگانیزمە کۆنانە دەخاتە بەردەستی ئیرادە و ویستی ئەوتۆ کە زۆرجار ڕوون نین. ئاشکرایە، لە کاروباری ئەوهادا، هیچ پرێنسیپێک نابێ زۆری جەخت لەسەر بکرێ. ڕاستییەکانی ئەو نەزم و نیزامە تەنێ بەتێکڕایی و بە شێوەیەکی زۆر گشتی بەجێ و شیاوی جێبەجێ بوونن. ئیرادە و ویستی ئینسانی دەگۆڕێ و

ئاڵوگۆڕی بەسەردادێ، بەڵام ئەوە چییە لە بنەوەدا کە ناگۆڕێ؟ نەتەوان شتێکی هەتاهەتایی نین. ئەوان دەستپێکی خۆیان هەیە و تەواویش دەبن. زۆر وێدەچێ کۆنفیدراسیۆنێکی ئورووپایی جێگەیان بگرێتەوە. بەڵام ئەمە قانونی ئەم سەدەیە نییە کە ئێمەی تێدا دەژین. لەسەروبەندی ئێستادا هەبوونی نەتەوان شتێکی چاکە، تەنانەت پێویستییەکیشە، هەبوونی ئەوان دەستەبەری ئازادییە، ئەگەر دنیا هەر قانونێک و هەر ئاغایەکی هەبایە نەدەما و بزردەبوو.

نەتەوەکان بەڕێگەی توانا و دەسەڵاتی جۆرجۆر و زۆرجار ڕقەبەریان لەکاری هاوبەشی شارستانییەتدا بەشداریدەکەن؛ هەرکامێکیان لە کۆنسێرتی گەورەی مرۆڤایەتیدا وەدەنگدەخەن، کە هەرچییەکی بێ ئاواتی واقیعی هەرە مەزنە کە ئێمە پێماندەکرێ وەدەستیبهێنین. تاق کەوتوو، هەر یەکەی خاڵی لاوازی خۆی هەیە. ئەمن زۆرجار بەخۆم دەڵێم تاکێک (فەردێک) کە ئەو کەمایەسییانەی هەبووبێ کە لە نەتەوەکاندا بە تایبەتمەندی چاک دادەندرێن، (واتە) لەسەر بەخودا پەرموون و شایی بە توانایی خۆژیان، ئەوەندە ئێنکەبەر، خۆبەزلگر، و بەچەقە و هەرا بوون، و لە سۆنگەی هەر بیانوویەکی بچووک شیر هەڵکێشان، (ئەمانە) ئاکاری هەرە تابشت شکێنی مرۆڤن. بەڵام هەموو ئەو وردە ڕیشە ناخۆشانە لە قەوارەیەکی گشتیدا بزردەبن و بە دیارەوە نابن. مرۆڤایەتی بەستەزمان، بزانە چ کوێرەوەرییەکت دیتووە! هێشتا چەند تاقیکردنەوە و گرفتی دیکە چاوەڕێتدەکات! خۆزگە ڕوحی ژیری و ئاوەز ڕێنوێنت بێ، بۆ ئەوەی لەمەترسی بێژمار بتپارێزێ کە لەسەر ڕێگەت هەڵڕژاوە.

ئاغایان! ڕێگەمبدەن پوختەی (قسەکانم) بڵێم. ئینسان نە کۆیلەی ڕەگەزی خۆی، نە کۆیلەی زمانی، نە ئی دینی، نە ئی بەری ڕووباران و نە کۆیلەی ئەو لایانەیە کە زنجیرەی چیایان خۆیان تێدا ڕاکێشاوە. کۆمەڵێکی مەزن لە ئینسانان، بە بیری ساخ و دڵی گەرمەوە، ئەو جۆرە لە وشیاریی ئەخلاقی پێکدەهێنێ کە ئێمە پێیدەڵێین نەتەوە. تا ئەو کاتەی ئەم وشیارییە ئەخلاقییە بە ڕێگەی قوربانیدان و خۆبەختکردنەوە توانای خۆی دەسەلمێنێ کە پێداویستی بەوەیە تاک قازانجی خۆی لەپێناو قازانجی گشتیدا بنێ. ئەوە بەهەق و ڕەوایە و مافی هەبوونی هەیە. ئەگەر شک و دوودڵی لەمەڕ سنوورەکانی هاتەگۆڕێ، ڕاوێژ بە خڵکی ئەو ناوچانەی بکەن کە کێشەیان لەسەر سازبووە. بێ ئەملا و ئەولا ئەوان مافی ئەەیان هەیە لەسەر کێشەکە بۆچوونی خۆیان بڵێن. ئەو ڕاسپارەدەیە بزە دێنێتە سەر لێوانی خۆبەزلگرانی سیاسەت، ئەو بوونەوەرە دڵنیا و بە متمانانە کە ژیانی خۆیان دەبەتڵێنن بۆ فریودانی خۆیان و کە، لە بەرزایی پرێنسیپە بەرزترەکانیانەوە زگیان بە پەشێوی و ڕامانە ئاساییەکانی ئێمە دەسووتێ. «نامە خودا! ڕاوێژ بە خەڵکی بکەن»! چ گەمژانە! نموونەیەکی باش لەو بیرە چارەڕەشانەی فرانسەیی کە بەخۆی ڕادەپرموێ و دەڵێ با شەڕ جێی دیپلۆماسی بگرێتەوە بە ڕێگەی میتۆدی سادەی منالانەوە. «ئاغایان! تاوێک ڕاوەتین؛ با فەرمانڕەوای خۆبەزلگران تێپەڕێ؛ بە لەسەرەخۆیی و تابشت سووکایەتی بەهێز و بەدەستەڵان وەخۆکەن. لەوانە کە دوای زۆر کرۆکاشی بێکەڵک، خەڵک بادەنەوە سەر چارەسەرەکانی هەرە کەمویستی تەجرەبەی ئێمە. ڕێگەی هەرە باش بۆ بە هەقبوون لە ئایندەدا ئەوەیە، لە هێندێک سەروبەنداندا مرۆ بزانێ چۆن لەوە خۆی بگێرێتەوە کە کۆنینە و لێکەوتووبێ.

* ئەم وتارەی مێژوونووسی گەورەی فرانسەیی ئێرنێست ڕێنان لە ساڵی ١٨٨٢ لە زانکۆی سۆربۆن

پێشکێشکراوە و لە نێو کۆڕ و کۆمەڵی زانایی و ڕووناکبیریدا سەبارەت بە بابەتی نەتەوە و ناسیۆنالیزم بە سەرچاوەیەکی کلاسیکی دادەنرێ.
«نەتەوە چییە؟» بە مەبەستی دەوڵەمەندکردنی باسی تیۆری لەم بوارەدا بە زمانی کوردی، وەرگێردراوە.

ئەم باسە لە کتێبی «نەتەوە و ڕیوایەت» کە لە لایەن (هۆمی ک. بابا)وە ئیدیت کراوە؛ لە لاپەڕەکانی ٨ ـ ٢٢ وەرگیراوە.
Nation and Naration: Edited by Homi K. Bhabha Routledge. London, 1990

پەراوێزەکان

(ئەو پەراوێزانەی بە نیشانەی ئەستێرە دەستنیشانکراون ئی وەرگێڕی ئینگلیزین و ئەوانی دی ئی نووسەرن.)

١ ـ ئەم وتارە لە ١١ی مارسی ١٨٨٢ لە سۆربۆن پێشکێشکراوە. «Qu’est- ce qu’ une nation?» لە کۆکراوەی نووسراوەکانی (ڕێنان)داچاپکراوە.
Oeuvres Comlètes Paris (Paris 1947- 1961) Vol. I, pp. V-907.
وەرگێڕایکی ئینگلیزی پێشووتر کە من چاوم لێکردووە لە کتێبی
(A. Zimmern (ed.), Modern Political Doctrines (Londeon, 1939), pp. 186-205) دایە.

٢ ـ ئەمن وشەی patrieم لە ماکی فرانسەییدا دەستلێنەداوە و وەک خۆی هێشتوومەتەوە، چونکو بەڕای من وەرگێڕانی بە زمانێکی دیکەی ئورووپایی (یان لە ڕاستیدا بە زمانی نائورووپاییش) دەبێتە هۆی لەنێوچوونی ئەو جۆرە مانایانەی کە ئەم زاراوەیە لە سەرانسەری سەروبەندی ناسیۆنالیزمی لیبرال ـ دیموکراتدا لە ڕۆرێک لە وڵاتاندا هەیبوو. patrie کۆمەڵێک ئاماژەی بە بایەخی پێچەڵپێچ و بەیەکەوەلکاوی تێدایە هەر ئەو جۆرەی کە لە کۆمارخوازییە کلاسیکییەکاندا هەبووە. بەچاو چاوەدێرێکی وەک مارکس، ئەو بایەخانە لە گەپچاڕی ڕەشی ١٨٤٨ بۆ هەمیشە کلێس بوون. لە ڕوانگەیەکی دیکەوە، وەک باسەکانی مارکس لە هەرژدەیەمی برۆمێر (The Eighteenth Brumaire)دا دەگەیەنێ.ئەوان بەردەوامبوون لە شوێنکردن لە ڕێبەڕانی لیبراڵی شۆڕشە ناسیۆنالیستەکان لەسەرانسەری سەدەی نۆزدەیەمدا ـ ئەگەرچی، ئاشکرایە ئەگەر مرۆ بییەوە بە زاراوەی ئیتالیایی دایڕێژێ (دەبێتە) مۆدێراتی کاڤۆریایی (Cavourian moderate) تا ئەوەی کە باڵی ڕادیکاڵی مازینیایی (Mazzinian) یان گاریباڵدییانە ()بێ. جێی خۆیەتی ئاماژەی پێبکرێ کە لە بواری زاناییدا، کتێبی (١٨٦٤) «The Ancient City»ی (شاری دێرین) فوستل دۆ کولانگ (Fustel de Coulanges)، لێکۆڵینەوەیەکی کە شوێنی قووڵی لەسەر ئێمیل دورکهایم (Emile Durkheim) بەجێهێشت کە زۆر لەوانەیە ڕێنان بۆ خۆی خوێندبییەتەوە دیتنی کۆمارخوازانەی کلاسیکی تێکقەماد کە پیاوانی وەک ڕۆپسپییر و (Robespierre) سەنت ـ یووست (Saint - Just) سەرنجیان دابوویە. (تێبینی وەرگێڕی کوردی: وشەی patrie لەم وەرگێڕانە کوردییەدا هەروک خۆی هاتووە و هەوڵنەدراوە وشەیەکی «هاوتای کوردی» بۆدابندرێ، مانای ئەو زاراوەیە لە ڕوانگەی نووسەرەوە لە نێوەڕۆکی ڕستەکان ڕا ڕووێندەبێتەوە.)

٣ ـ بیروباوەڕی سنوورە خۆڕستییەکان بەدەم شۆڕشی فرانسەوە بە شێوەیەکی لێبڕاوانانە گەڵاڵەکرا، و بەدووی ویدا لە وڵاتەکانی دیکەی ئورووپاش دەکارکرا، وەکو ئاڵمان یان ئیتالیا؛ ئەو بیروباوەڕە بوو کە لە دانی دوویەمی سەدەی نۆزدەیەمدا (ئاگری) جولانەوەکانی داواکردنەوەی سەرزەوییە لەدەستدراوەکانی هەڵئایساند. پاسادانی ویستنەوەی خاک و قەڵەمڕۆیان زۆر جار بەپشتبەستن بە لێکدانەوەی دەقە کلاسیکەکان وەکو کتێبی جێرمانیا (Germania)ی تسیتوس (Tacitus) یان کۆمیدیا (Commedia)ی دانتی (Dante) دەکرا.

٤ ـ بەشبوونی ڤێردۆن (Verdun) لە (ساڵی ٨٤٣ی دوای زایین) کۆتایی هێنا بە سەروبەندێکی شەڕی ناوخۆیی لە چوارچێوەی ئیمپراتۆری فرانسەییدا، کە لەو ماوەیەدا نەوەکانی شارلمان (Charlemagne) شەڕی

یەکتریان کردبوو. دوو لەو شانشینانەی کە تازە پێکهاتبوون ئەوەی چارلی کەچەڵ (Charles the Bald) (٧٧ - ٨٤٣) و ئەوەی لوویی ئاڵمانی (٨ (٧٦ - ٨٤٣)، لە بواری خاک و کەوشەنەوە، ڤۆرە وێکچوونێکیان لەتەک فەرانسەی نوێباو و ئاڵمانی نوێباوەوە پێوەدیارە. لەوەش زیادتر، کارێکی زۆر کراوە لەسەر چونییەتی (سوێندنامەکانی) شتراسبوورگ، کە لوویی و چارڵ سوێندیان پێخوارد بۆ ئەرتەشەکانی یەکتر، بەفرانسەیی کۆن و بە ئاڵمانی سەرووی کۆنن (ئەم دەقە) زۆر جار وەکو یەکەم دەق بە زمانی ڕۆمی دادەنرێ (کە جیاواز بووە لە لاتین) و هەروەها، وەکو یەکەم ڕەمزی پەیدابوونی نەتەوەکانی فرانسە (و ئاڵمانی).

٥ - گرێگۆریی تورس (Gregory of Tours) (تەقریبەن ٩٤ - ٥٣٩) گاللۆ: ڕۆمانێک (Gallo- Roman) و ئۆسقۆفی تورس بوو لە ساڵی ٥٧٣ وە تا ٥٩٤ . (کتێبەکەی) (History of the Franks) (مێژووی فرانکەکان) باسی ژیان لە گۆڵی مێرۆڤینگیای (Merovingian Gaul) دەکا.

٦ - بە بۆنەی کۆکوژی سەنت بارتۆلۆمیۆ (Saint Batholomew)وە، لە ساڵی ١٥٧٢، بە هەزاران هۆگونۆت () کوژران. ئەوە قەومانێک بوو کە دەرئەنجامی زۆر گرینگی لەسەر مێژووی فرانسە بەگشتی، و بۆ بەرەوپێشبردنە تیۆری سیاسی بەتایبەتی هەبوو.

٧ - بنەماڵەی ساڤۆی نێوبانگی شایانەی خۆی دەباتەوە سەر وەگیرخستنی ساردینیا (Sardinia) لە ساڵی ١٧٢٠.

٨ - لەسەدەی هەژدەیەم و نۆزدەیەمدا، باوەڕ وابوو کە پلاسگیاکان (Pelasgians) دانیشتوانی ماکی ئیتالیا بووبن.

٩ - ئەمن ئەو نوختەیەم لە وتارێکدا بە وردەڕیشە لە (بولتەنی کۆمەڵەی زانستی فرانسە) ١٠ی مارسی ١٨٧٨ (Association Scientifique de France)دا شـــــیکردۆتەوە «Des services Rendux aux Sciences historiques par la Philologie».

١٠ - ئۆوە ئاڵمانیاییەکان لە شانشینی یەکگرتوو (United Kingdom)دا زیاتر بەرچاوتر لەوەی کە ئەوان لە فرانسە هەبوون، کاتێک ئالزاس (Alsace) و مێتس (Mets)ی لەبەردەستدا بوو. ئەگەر زمانی ئاڵمانیایی بەسەر دورگە بریتانایەکاندا زاڵبوویایە، بە سانایی لەبەر ئەوە بوو، چونکو بەتەواوی جێگەی زمانانی سێلتیکی (Celtic) نەگرتبووەوە، بەو جۆرەی لە گۆل (Gaul) کردبووی.

١١ - تسۆل فەرئاین (Zollverein) وشەی ئاڵمانییە بۆ یەکێتی گومرکی. هەم ئەوانەی کە بەشدارییان لە شۆڕشەکانی ناسیۆنالیستی، بۆرژوازی کردووە و شێکەرەوەکانی دواتر لەسەر پێوەندیی نێوان کێشەی ناسیۆنالیستی و بازرگانی ئازاد لە چوارچێوەی خاکێکی تاقدا پێدادەگرن. لەگەڵ ئەوەشدا ئی. جەی. هاوبسماوم (E. J. Hobsbawm) لە کتێبەکەیدا (The Age of Revolution) (چاخی شۆڕش) لاپەڕەکانی ٨ - ١٦٦، (لەندەن ١٩٦٢) هێندێک ڕووناکی دەخاتە سەر بە هەڵبژاردە دوانەکانی (aphorism)ی ڕێنان، دەوێدا پێشەنگی ناسیۆنالیزمی ئورووپایی لە ساڵانی ١٨٣٠ - ١٨٤٠دا وەنەبێ چینی بازرگان بووبێ، بوڵکو «توێژی خوارەوە و مامناوەنجی کارزان، کاربەدەست و ڕووناکبیران، بە گوتنێکی دی، چینە خوێندەوارەکان بوون». لە ئاستێکی دیکەدا بۆچوونی ڕێنان، هەژەندی وی دەردرکێنێ لە شکانی فرانسە بەدەست پروسیا لە شەڕی فرانسە - پروسیادا، کە باسی ئەمە هەم لە نووسراوە سەرەکییەکان و هەم لە نووسینە نێوبەنێوەکانیدا هاتووەتەگۆڕێ.

١٣ - ئەو جۆرە کێلنووسانە (epitaphs) بەشێک لە سەرچاوەی باوی ناسیۆنالیزمی بەرایی سەدەی نۆزدەهەم بوون. هەروەک «نیشتمانپەروەری» (canzoni) لێئۆپارد وەڕووی دەخا.